

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2020 / Vol. XXXIX / 2-3 / 143-156
Pregledni naučni rad
Prilježeno: 3. decembra 2020. godine
Prihvaćeno: 30. decembra 2020. godine
DOI: 10.47152/ziksi2020239
UDK: 343.85
343.24
343.91-053.6

VASPITNI NALOZI KAO OBLIK IMPLEMENTACIJE DIVERZIONIH PROGRAMA – KRITIČKI OSVRT

Vladimir Jovanović*
Angelina Ivanović*

Cilj rada predstavlja analiza i prikaz diverzionih programa, pojašnjavanje šta oni predstavljaju, uz osvrt na uporednu prasku i naglasak na kritičkom pregledu kako pozitivnih, tako i negativnih aspekata diverzionih programa. Predmet rada, sledstveno, čini analiza primene vaspitnih naloga kao oblika diverzionih programa, oblika u kojima se implementiraju i šta čini pozitivne, a šta negativne aspekte vaspitnih naloga.

Autori u tekstu nastoje da primenjujući metode analize sadržaja i u kratkom delu komparativne analize prikažu teorijsku osnovu i praktične motive za uspostavljanje programa ove vrste u praksi. Izvode utemeljeno zaključivanje o teorijskoj osnovi implementacione prakse u Republici Srbiji i daju prikaz Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, uz pokušaj identifikacije svrhe i motiva za njegovo uspostavljanje. Uz to daju svoje viđenje pozitivnih i negativnih strana ovih programa, koje je bazirano na analizi sadržaja različitih dostupnih stručnih i naučnih sadržaja.

KLJUČNE REČI: *Diverzioni programi / vaspitni nalozi / maloletničko prestupništvo / pravosudje*

* Centar za podršku i inkluziju HELP NET, MA socijalni radnik, doktorand na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. E-mail: vladimir.jovanovicfpn@gmail.com .

* Centar za promociju ravnopravnosti i otvorenog društva CePROD, diplomirana politikološkinja, studentkinja master studija na Fakultetu političkih nauka, modul Međunarodno humanitarno pravo. E-mail: angelinaivanovic24@gmail.com .

1. OPŠTE INFORMACIJE O FOKUSU RADA I DIVERZIONIM PROGRAMIMA

Cilj rada predstavlja analiza i prikaz diverzionih programa, pojašnjavanje šta oni predstavljaju, uz osvrt na uporednu prasku i naglasak na kritičkom pregledu kako pozitivnih, tako i negativnih aspekata diverzionih programa. Fokus rada, u odnosu na ciljne grupe koju targetira, će biti usmeren na maloletne učinioce krivičnih dela. Kroz analizu pozitivnih i negativnih efekata ovih programa, autori razmatraju njihovu (ne)opravdanost i (ne)primerenost primene u odgovarajućim situacijama u praksi.

Traženje alternativa za standardni krivični postupak prema maloletnim učinocima krivičnih dela predstavlja jednu od ključnih tendencija koje su prisutne poslednjih decenija u oblasti reagovanja na maloletnički kriminalitet. Najprihvaćenije i najšire primenjivane programe, u osnovi isto zasnovane, ali u različitim oblicima implementirane u zakonodavstvo, usvojene u većini zemalja, predstavljaju diverzioni programi.

Najjednostavnija definicija diverzionih programa kaže da oni predstavljaju pokušaj da se maloletni prestupnici skrenu sa puta maloletničkog pravosudnog sistema (Bynum, Thompson, 1996). Primarni cilj diverzionih programa podrazumeva „preusmeravanje mladih daleko od formalnih procedura maloletničkog pravosudnog sistema, dok i dalje zadržava njihovu odgovornost za preduzete akcije“ (Beck i dr., 2006:7). Jasna je namera i motiv za kreiranje ovakvog prekršajnog programa, jer treba imati na umu da su gotovo sva društva u većoj ili manjoj meri sklona etiketiranju. Jednom „dodeljena“ etiketa, teško se „briše“.

Naravno, postoje i utvrđene su neke opšte pretpostavke koje predstavljaju *conditio sine qua non* da bi se diverzioni programi uopšte mogli primeniti u konkretnom slučaju. Ono što je značajno naglasiti jeste da je nophodno da maloletnik koji ulazi u diverzione programe mora biti svestan učinjenog dela, nanete štete, i da želi da preuzme odgovornost za učinjeno delo. U diverzione mere ubrajaju je obrazovno – vaspitne, socijalne, medicinske mere koje služe kao zamena postojećim krivičnim sankcijama.

Uprkos teškoćama prilikom utvrđivanja najbolje prakse prilikom primenjivanja diverzionih programa, detaljnim pregledom literature može se identifikovati četiri opšta načela, na kojima se uspešni diverzioni programi zasnivaju:

1. Sistematizovan i standardizovan skrining i procena mladih;
2. Smanjen ulazak u maloletnički pravosudni sistem;
3. Korišćenje holističkih, na porodicu centriranih (family-centered) intervencija;
4. Razvoj i korišćenje široke mreže usluga i servisa u lokalnoj zajednici (Farell i dr., 2018).

Dakle, osnovne pretpostavke za primenu ovih programa podrazumevaju teorijsko-metodološki utemeljen, a praktično primenjiv sistem identifikacije i postupka procene adekvatnosti mera u konkretnom praktičnom slučaju (što podrazumeva

„sistemizovan i standardizovan skrining i procena mladih“). Dobra praksa podrazumeva jasna ovlašćenja, definisane metode procene, obučene stručnjake koji realizuju javna ovlašćenja i procenu na odgovarajući način. Sve to jesu preduslovi dobre implementacije svakog programa u praksi, pa tako i diverzionog, kako bi se obezbedilo smanjenje mogućnosti greške i manipulacije na najniži mogući nivo.

Iz prethodno navedene druge stavke „smanjen ulazak u maloletnički pravosudni sistem“, jasna je prevashodna namera zakonodavca. A motiv može biti tumačen i počivati na rasterećenju sistema, sa jedne strane i sprečavanju etiketiranja, sa druge.

Treća i četvrta stavka: „Korišćenje holističkih, na porodicu centriranih intervencija“ i „Razvoj i korišćenje široke mreže usluga i servisa u lokalnoj zajednici“ obezbeđuju da implementaciona praksa ne bude završena izricanjem mere, jer to nije svrha diverzionih programa. Svrha bi trebalo da bude „zaobilaženje pravosudnog sistema“, ali i podrška, osnaživanje učinioca da ne ponovi prekršaj bilo koje vrste. MNoglo bi se reći da je jedna od svrha je „prevaspitanje“, ili ponovna integracija u zajednicu uz primerene obrasce ponašanja. To je moguće ostvariti samo ukoliko je kreiran sistem koji je sveobuhvatan, u smislu postojanja usluga sistema koje obuhvataju širok dijapazon podrške. Taj širok okvir postojeće podrške bi trebalo da se primenjuje shodno konkretnim, individualnim potrebama prekršioca, a i usmerava na njegovu porodicu (kao primarnu zajednicu u okviru koje maloletnici funkcionišu).

2. TEORIJSKO UTEMELJENJE DIVERZIONIH PROGRAMA

Mnogi teoretičari ističu kako diverzioni programi svoju osnovu imaju u teoriji etiketiranja (Lundman, Akers, Dick)¹. Objašnjavajući uticaj etiketiranja na budući život maloletne osobe koja je načinila određeni prestup Aker govori da „osobe koje su etiketirane ili stigmatizovane kao devijanti verovatno će preuzeti devijantnu samoidentifikaciju i postaju više, a ne manje, devijantni nego da nisu bili etiketirani“ (Akers, 1994: 128). Lundman ističe da se koncept diverzionih programa zasniva na teoriji etiketiranja i tvrdi da maloletnički pravosudni sistem nanosi više štete nego koristi, jer nenamerno stigmatizuje i kasnije celoživotno proganja osobe koje su izvršile manje prekršaje, te bi iz tog razloga prikladnije bilo vaspitno uticati na osobu, van formalnog sistema (Lundman, 1993).

Teorijsku dopunu koja govori u prilog stavovima teorije etiketiranja kada je reč o diverzionim programima predstavljaju teorije diferencijalnih asocijacija. Osnovna premisa ove teorije govori da kroz druženje sa devijantnim grupama pojedinci imaju veće šanse da i sami postanu devijantni.² Primenom diverzionih mera izbegava se potencijalno negativna posledica etiketiranja i mogućeg institucionalnog smeštaja maloletnika sa osobama koje su takođe označene kao „devijantne“, a samim tim i

¹ Opštirnije u Lundman, Richard J. 1993. *Prevention and Control of Juvenile Delinquency (Second Edition)*. New York, N.Y: Oxford University Press; Akers, Ronald L. 1994. *Criminological Theories: Introduction and Evaluation*. Los Angeles, Calif.: Roxbury Publishing

²http://scholarworks.boisestate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=sociology_facpubs, str 2.

upućivanje osoba označenih kao „devijantnih“ jedne na druge, a ne na širu zajednicu.

Značaj sprovođenja diverzionih mera prema maloletnim učiniocima krivičnih dela i izbegavanje zavodskih mera prepoznaju brojni međunarodno-pravni dokumenti. Tako se „nezavodske mere, u Tokijskim pravilima i drugim relevantnim dokumentima, definišu šire, pa se pod njima podrazumeva skretanje toka krivične procedure (diverzije mere) i primena alternativa zatvaranju pre, tokom i nakon sudskog postupka” (Nikolić – Ristanović, Vučković, 2015: 11).

Uspesšan završetak programa se najčešće definiše kao završetak (i ispunjenje) sankcija od strane mladih, bez dodatnog kontakta sa krivično – pravnim sistemom (Farell i dr., 2018).

3. PREPOZNAVANJE IMPLEMENTACIONE PRAKSE ZASNOVANE NA DIVERZIONIM PROGRAMIMA U REPUBLICI SRBIJI

Diverzionim programima implementirani su u zakonodavstvo Republike Srbije donošenjem Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu ZOMUKD) 2005.godine. Propisano je da se diverzionim programima (odnosno mere) sprovode u vidu vaspitnih naloga.

Vaspitni nalog je posebna mera predviđena Zakonom o maloletnicima, koja nema karakter ni vaspitne mere ni krivične sankcije, čija je svrha nepokretanje krivičnog postupaka prema maloletnom učiniocu krivičnog dela ili obustava postupaka, sa ciljem da se vaspitnim nalogom utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti i prevenira dalje činjenje krivičnih dela (Republički Zavod za socijalnu zaštitu, 2018).

Dakle, iz same prethodno izložene definicije vaspitnog naloga jasno je da su oni u osnovi bazirani na diverzionim programima, jer, svrha je istovetna, a to je „nepokretanje krivičnog postupka“, što predstavlja diverziju, obilazak sudskog postupka.

Pošto je jasna utemeljenost ovih odredbi Zakona na diverzionim programima, treba predstaviti i specifične mere primene ovih odredbi, u smislu uslova i situacija u kojima se ove mere sprovode.

ZOMUKD je predviđeno da se prema *maloletnom učiniocu* krivičnog dela *moгу* primeniti jedan ili više vaspitnih naloga ako je učinio krivično delo za koje je propisana *novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina*.³ U Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, u članu 5. Stav 3. stoji da su uslovi za primenu vaspitnog naloga priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegov odnos prema krivičnom delu i oštećenom. Ovde je evidentno na koji način implementaciona praksa nastoji da ima pozitivan efekat na maloletnika i

³ Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS, br. 85/2005 član 5., stav 1.

promenu njegovih/njenih obrazaca ponašanja. Naime, kroz odnos prema učinjenom delu preispituje se i svrsishodnost primene blažeg oblika kazne – vaspitnog naloga. Ukoliko maloletnik shvata težinu dela koje je učinio i prepoznaje svoju grešku, utoliko je veća verovatnoća da ubuduće neće praktikovati iste obrasce ponašanja. Takođe, navodi se da maloletnik u bilo kom trenutku može odustati od diverzionog postupka i tražiti pravdu pred sudom, uz napomenu da se ulazak u diverzioni postupak ne može uzimati kao priznanje učinjenog dela pri kasnijoj odluci suda.

Kada je reč o svrsi koju je neophodno da vaspitni nalozi ispune, u Zakonu se naglašava da se „nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika društvenu zajednicu“ (ZOMUKD, član 10).

Zakonom su predviđeni sledeći vaspitni nalozi:

1. poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela;
2. redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao;
3. uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
4. podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga; uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu
5. uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu (ZOMUKD).

Analizirajući sadržinu ovih oblika vaspitnih naloga mora se vratiti na sami početak, a to je na razumevanje lingvističko epistemološke složenice samog pojma “vaspitni nalog”. Sama reč nalog predstavlja nastojanje obavezivanja izvršioca krivičnog dela da izvrši neku radnju. (Pre)vaspitavanje je svrha naloga koji se izdaje. Te iz same složenice dobija se smisao i želja zakonodavca. Ovaj smisao se nastoji postići kroz odgovarajuću kompenzaciju, koja može biti usmerena ka žrtvi, zajednici ili ka učiniocu. Dobro utemeljena procena bi trebalo da odredi prema kome će se odnositi, odnosno na koji način će biti realizovan vaspitni nalog.

4. KRATAK PRIKAZ NEKIH ODREDBI UPOREDNE PRAKSE

Na ovom mestu kratko su apostrofirane određene specifičnosti, jer su u osnovi vaspitni nalog kao način implementacije diverzionih programa vrlo slično postavljeni, imajući u vidu njihovu svrhu, namenu i oblik.

Međunarodni pravni akt na kom počivaju vaspitni nalozi je Konvencija UN o pravima deteta. Ovaj institut “proizilazi iz člana 40. stav 3. tačka b. Konvencije UN o pravima deteta (koju je, primera radi, 1990. godine, potpisala i ratifikovala i naša zemlja), a prema kome je potrebno i poželjno da se uvedu mere postupanja s decom

koja su prekršila zakon, ali bez pribegavanja sudskom postupku. Tako shvaćeno skretanje postupka označava različite načine, mere i postupke kako bi se mladi sačuvali od štetnog dejstva sudstva za maloletnike odnosno krivičnih sankcija” (Jovašević, 2006:1066).

Sjedinjene Američke Države usled velikog broja zemalja iz kojih se sastoje, ne odlikuje konzistentan sistem diverzionih programa, već partikularizam. “Sprovođenju diverzionih programa prethodi zaključenje ugovora između organizacije ili državnog, odnosno lokalnog organa nadležnog za sprovođenje programa i roditelja ili staratelja maloletnika”(Joksić, 2010: 171). U samom sprovođenju diverzionih mera često učestvuju i vršnjaci, volonteri, lica koja su prethodno prošla kroz ista ili slična iskustva. Namera zakonodavca, može se tumačiti kao želja za što širim uključenjem zajednice i okruženja maloletnika. Upravo kroz podršku okruženja (užeg i šireg) diverzionim programima će imati veće šanse za stvarno ostvarenje svoje osnovne namene. Uvodjenje vršnjaka, kao i lica koja su prošla slična ili ista iskustva u osnovi se temelji na postulatima *peer education* mehanizma. Jer upravo kod maloletnika vršnjaci čine jedan od najznačajnijih agenasa socijalizacije u velikoj meri oblikuju njihovo ponašanje, u nekim slučajevima gotovo i u većoj meri nego porodica.

Specifičnost kada je reč o *Holandiji* ogleda se u mogućnosti da maloletnika na diverzione mere mogu uputiti različiti organi u različitim fazama. Tako postoji mogućnost da u određenim slučajevima već policija uputi maloletnika na diverzione programe (Kovačević, 2015: 15-16). Ovdje se prepoznaje odredba koja dodatno rasterećuje funkcionisanje različitih sistema i ubrzava čitav proces. Ukoliko, primera radi, policija ima mandatnu nadležnost da uputi maloletnika na diverzione programe, to dodatno rasterećuje druge sisteme – pravosudni sistem, tužilaštvo, sistem socijalne zaštite i druge delove sistema uključene po potrebi u ovaj proces. Ali, treba imati na umu da su neophodna odgovarajuća znanja, kapaciteti i obučenosť unutar sistema policije (u ovom primeru) kako bi se svrha i smisao ovih mera ostvarilo.

U *Holandiji*, kada je reč o merama koje se nalaze u okviru diverzionih programa i na koje se mogu uputiti maloletni učinioci krivičnih dela, uglavnom su slične mogućnosti onima koje su propisane u našem Zakonu kao vaspitni nalozi, a koje su u prethodnom delu teksta već predstavljene.

5. REZULTATI DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Na samom početku valja reći da je realizovan određen broj istraživanja sa tematikom adekvatnosti primene vaspitnih naloga, kao oblika diverzionih programa usmerenih na maloletna lica. I u našoj zemlji je sprovedeno nekoliko manje ili više obuhvatnih istraživanja na ovu temu.

Kada je reč o istraživanjima realizovanim u Republici Srbiji, jedno od sveobuhvatnijih realizovano je 2016.godine, a autorka je prof. dr Tamara Džamonja Ignjatović. Ovo istraživanje imalo je za cilj evaluaciju koja je podrazumevala „procenu kvaliteta realizacije vaspitnih naloga na osnovu stepena zadovoljstva

različitim aspektima njihovog sprovođenja, kao i evaluaciju ishoda primene vaspitnih naloga, praćenjem efekata postignutih promena u ponašanju maloletnika”(Džamonja Ignjatović, 2016:47). Rezultati su potvrdili postojanje pozitivnog uticaja na mlade koji su bili u postupku primene vaspitnih naloga. Prevažadne pozitivne implikacije koje je primena vaspitnih naloga na mlade imala, ogledaju se u “zaustavljanju antisocijalnog ponašanja, a zatim i u uspešnijem predviđanju posledica svog ponašanja i povećanoj odgovornosti prema obavezama. Popravljen je uspeh u školi i unapređeni su odnosi sa vršnjacima koji se ponašaju prosocijalno. Kod mladih se popravilo i raspoloženje, a smanjen je stepen nervoze i napetosti. Takođe, odnosi i komunikacija u porodici su se popravili, roditelji su se aktivnije uključili u vaspitanje i nadzor deteta, više vremena provode zajedno i razgovaraju”(Džamonja Ignjatović, 2016:48).

Jedno od najsveobuhvatnijih istraživanja realizovali su Wilson i Hodge, 2013. godine. Rezultati do kojih su došli analizirajući 73 diverziona programa na uzorku od 14.573 osobe koje su bile uključene u diverzione programe i 18.840 osoba procesuiranih u tradicionalnim pravosudnim sistemima za maloletnike, govore da je recidivizam mladih uključenih u diverzione programe iznosio 31,5%, dok je recidivizam mladih koji su prošli tradicionalni pravosudni sistem 41,3%. Zabeležen je nešto niži procenat recidivizama u situacijama kada je izrečena diverziona mera podrazumevala upozorenje (26,8%), nego što je slučaj kada je izrečena mera podrazumevala intervenciju (33,1%) (Wilson, Hodge, 2013:504). Dakle, treba imati u vidu da je u gotovo svim pojedinačnim oblicima primene diverzionih programa utvrđeno je da je recidivizam učinilaca manji nego što je to u slučaju primene tradicionalnih odredbi, pravosudnog sistema. Kako je jedna od osnovnih svrha ovih programa “prevaspitavanje” i ponovna integracija u zajednicu, na zajednici prilagođen način, ovo govori da je ona ostvarena i da primena ima odgovarajućeg efekta u praksi.

Analizirajući rezultate istraživanja ne uočava se značajna učestalost u odnosu na karakteristike populacije na koje se diverzioni programi primenjuju. Taj podatak govori u prilog postojanju nediskriminacije prilikom upućivanja na ove programe. Naime, dobijeni rezultati govore u prilog tome da je podjednak broj žena i muškaraca; pripadnika različitih etničkih grupa ili boje kože bio uključen u diverzione programe (procentualno izraženo u odnosu na ukupan broj).

6. KRITIČKI OSVRT

Kao i svi ostali programi tako i diverzivni imaju svoje prednosti i ograničenja. Na bazi analize sadržaja dostupne literature, a posebno analize odredbi diverzionih programa, koji su implementirani kroz zakonodavnu praksu, prikazujemo njihove pozitivne i negativne aspekte.

6.1. Pozitivne strane

Činjenica da su diverzioni programi preporučeni brojnim i različitim međunarodnim dokumentima (Konvencija UN o pravima deteta; Standardna minimalna pravila UN; Savet Evrope – drugi deo preporuke o društvenoj reakciji na maloletničku delikvenciju⁴ i dr) govori o njihovom značaju i pozitivnim efektima. Pozitivni doprinosi diverzionih programa su:

“Skretanje” postupka doprinosi pravilnom razvoju maloletnika. Diverzioni programi omogućavaju maloletnom učiniocu krivičnog dela da uvidi grešku koju je načinio i da se za istu iskupi. Ovaj pristup pritom ne ostavlja negativne posledice na celokupnu ličnost. Sa druge strane, zavodske mere negativno utiču na razvoj maloletnika. U uslovima koji su karakteristični za ustanove ovakvog tipa nije moguće ostvariti svoj pun razvojni potencijal, dok je visok rizik od usvajanja društveno neprihvatljivih obrazaca ponašanja i samoidentifikovanja kao devijanta.

Ovaj zaključak potkrepljuju i istraživanja koja su sprovedli, kako Tamara Džamonja Ignjatović, tako i Wilson i Hodge. Njihovi zaključci upućuju na višestruko pozitivne efekte sprovođenja diverzionih programa na pravilan razvoj maloletnika. Te su tako samo neki od pozitivnih efekata koji se navode značajno manji recidivizam kod maloletnika na koje su se primenjivali diverzioni programi, poboljšan uspeh u školi nakon primene ovih programa, zaustavljanje antisocijalnog ponašanja, bolja integrisanost u zajednicu i dr (Wilson, Hodge, 2013; Džamonja Ignjatović, 2016).

Personalizacija. Diverzioni programi omogućavaju određivanje relevantne kazne u odnosu na konkretnu osobu i konkretno delo koje je izvršeno. Postoji mogućnost uzimanja u obzir ličnosti maloletnika, zajednice u kojoj živi i u skladu sa tim donošenje odluke koja će imati najbolji mogući uticaj na konkretnu osobu. Sve to ima pozitivne implikacije na celokupnu ličnost maloletnika, o čemu govore i rezultati svih sprovedenih istraživanja do sada.

Mogućnost nadoknade nastale štete. Često je šteta koja je načinjena nadoknadiva, te se sprovođenjem diverzionih programa može nadomestiti nastali gubitak. Neretko je i izvinjenje dovoljno kako bi šteta bila nadoknađena određenoj osobi. Sa druge strane i maloletnici koji su bili uključeni u diverzione programe izveštavaju o tom da im je lično veoma značajno što imaju mogućnost da nadoknade načinjenu štetu, pokazuju nalazi istraživanja (Džamonja Ignjatović, 2016).

Izbegavanje krivično – pravnog sankcionisanja, koje doprinosi usvajanju nepoželjnih obrazaca ponašanja. “Izvršenje određenih sankcija može da rezultira usvajanjem nepoželjnih obrazaca ponašanja, što dodatno govori u prilog diverzionom postupanju” (Kovačević, 2015:111). Vrlo često je primećen ovaj obrazac, o čemu govori i navedeno istraživanje Wilson i Hodge (2013).

⁴ Opširnije videti u: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-2815/2015/2217-2815101110K.pdf>

Uostalom i rezultati istraživanja koje je 2014. Godine objavila prof. dr Tamara Džamonja Ignjatović pokazuju da krivično – pravno sankcionisanje utiče na izloženost negativnim efektima. Ti negativni efekti (institucionalni, vršnjački i dr.) naročito su izraženi u situacijama kada se maloletnik/ca nalazi u ustanovama kao što su Zavod za vaspitanje dece i omladine, Kazneno popravni dom i dr. (Džamonja Ignjatović, 2014).

Podsticanje preuzimanja odgovornosti od strane maloletnika. Zbog svog uzrasta, razvojnog stadijuma i karakteristika koje odlikuju njihov uzrast maloletnici su podložniji manipulacijama, naročito od strane starijih osoba. Tako maloletno lice može izvršiti krivično delo usled manipulacije i dovođenja u zabludu od strane drugih osoba. U tom slučaju sasvim je opravdano izreći blažu meru (diverzionu meru), kako bi maloletna osoba shvatila težinu dela, bila svesna okolnosti u kojima je prethodno živela i koje su je dovele u trenutnu situaciju, preuzela odgovornost za izvršeno dele. S'tim u vezi treba napomenuti da se u istraživanjima uočava da maloletnici ističu da žele da preuzmu odgovornost za učinjeno delo, kao i da “mogućnost da učestvuju u postizanju sporazuma, prilika da postignu dogovor i da se izvine utiču na njih na taj način da im bude mnogo lakše” (Džamonja Ignjatović, 2016:53).

Izbegavanje ograničenja kasnijih profesionalnih mogućnosti usled etiketiranja. Kao što je prethodno rečeno, diverzionih programi imaju svoju osnovu i u teoriji etiketiranja. Ograničenje kasnijih mogućnosti maloletnika usled etiketiranja vidljivo je kroz primer zapošljavanja. Ono što poslodavci uobičajno traže prilikom zapošljavanja jeste uverenje o kaznenoj evidenciji. Brojna istraživanja, kako kod nas tako i u svetu, govore o nemogućnosti zapošljavanja bivših osuđenika. “To što je maloletnik obeležen kao delikvent takođe može u budućnosti ograničiti dostupnost konvencionalnih uloga i mogućnosti” (Kovačević, 2015:111).

Stvaraju se mogućnosti za reintegracija. “Literatura ukazuje na to da širenje glasina o kriminalnom dosijeu često vodi formiranju negativne slike o maloletniku, što može otežati komuniciranje i povezivanje sa nedevidantnim maloletnicima, imajući u vidu da ovi, makar i nesvesno, ponekad zaziru od kažnjavanog vršnjaka” (Kovačević, 2015:112). Primenom diverzionih programa izbegava se formiranje negativne slike i izbegavanje maloletnika koji je izvršio određeno krivično delo i omogućava potpuna reintegracija u zajednicu.

Sa druge strane, treba napomenuti i da se u istraživanjima koja su realizovana u Republici Srbiji primećuje i pozitivan uticaj na maloletnike u smislu “izbegavanja lošeg društva”, nakon primene vaspitnih naloga. U prilog tome govore i izveštavanja roditelja dece koja su bila u postupku primene vaspitnih naloga, a koji navode “bolje odnose njihove dece sa vršnjacima i izbegavanje problematičnih drugova, kao i da manje dolaze u konflikte sa drugima” (Džamonja Ignjatović, 2016:56).

Izbegavanje devijantne samoidentifikacije. Maloletnici koji su osuđivani za krivična dela često, u nastojanju da prebrode situaciju u kojoj se nalaze, utočište nalaze družeći se i poistovetujući se sa osobama koje su već označene kao devijantne i koje su sklone ponovnom činjenju krivičnih dela. “Svojevrsno obeležavanje maloletnika kroz procesuiranje može rezultirati njegovom težnjom da prihvatanje i podršku

potraži među drugim, takođe, “obeležanim” maloletnicima, te uopšte pripadnicima različitih devijantnih grupa” (Kovačević, 2015:111). Upravo ovakva samoidentifikacija kao devijantnog i pripadnost devijantnim grupama (usled želje za pripadanjem) doprinosi kasnijem povećanom recidivizmu i “devijantnoj karijeri”. Diverzionih programi smanjuju mogućnosti opisanog razvoja osobe, jer u startu proces preusmeravaju u drugom pravcu, ka zajedni, insistirajući na inkluziji osobe, pri tom razvijajući odgovornost za učinjeno delo i želju za nadoknadom štete nastalom usled izvršenja istog.

U istraživanju koje je realizovala Tamara Džamonja Ignjatović jedan od zaključaka apostrofira da se “posebno se istice utisak mladih da su se osećali dobro u novim ulogama i korisno što pomažu nekome. Pojedinačni odgovori dobro ilustruju pozitivna osećanja mladih tokom angažovanja na pomoći drugima” (Džamonja Ignjatović, 2016:53).

Rasterećenje pravosudnog sistema. Usled preopterećenosti pravosudnog sistema i velikog broja parnica koje se vode u našoj zemlji, na suđenje se često čeka i po nekoliko meseci, a na krajnju odluku i po nekoliko godina. Rasterećenju pravosudnog sistema doprinosi sprovođenje diverzionih programa, jer njihov osnovni cilj i jeste skretanje postupka sa pravosudnog sistema.

Novčana ušteda. Diverzionih programi omogućavaju uštedu novca koji bi se utrošio prilikom krivično – pravnog postupka i suđenja. Novac koji bi se utrošio u tu svrhu na ovaj način može biti preusmeren na razvoj maloletnika, dodatno razvijanje alternativnih mera kažnjavanja maloletnih učinioca krivičnih dela i individualan rad sa osobama koje su učinile krivično delo, u cilju njihove reintegracije u društvo, usvajanja društveno prihvatljivih vrednosti i sprečavanja recidivizma.

6.2. Negativne strane diverzionih programa

Kao i svi programi, tako i diverzionih imaju neke svoje potencijalne negativne aspekte koji se mogu ispoljiti u praksi. Neke od potencijano negativnih strana diverzionih programa su:

Želja da se dobije manja kazna za učinjeno delo. Maloletni učinilac krivičnog dela za koje je predviđena kazna zatvora do 5 godina može svesno priznati krivično delo u želji da dobije manju kaznu od one predviđene krivično - pravnim propisima. U tom slučaju razlog za pokretanje diverzionog postupka biće samo prividno prihvatanje odgovornosti, ali ne i suštinski odnos prema učinjenom delu koji predstavlja pretpostavku za primenu ovih programa.

Neadekvatna kazna za učinjeno krivično delo i moguće posledice usled izvršenja istog. Zakon Republike Srbije predviđa mogućnost da se za krivična dela učinjena od strane maloletnika, za koje je predviđena zatvorska kazna do 5 godina mogu izreći vaspitni nalozi. Dužina trajanja izvršenja vaspitnih naloga ne može biti duža od 6 meseci. Krivičnim zakonom Republike Srbije predviđeno je da „Ko požarom, poplavom, eksplozijom, otrovom ili otrovnim gasom, radioaktivnim ili drugim jonizujućim zračenjem, električnom energijom, motornom silom ili kakvom drugom opšteopasnom radnjom ili opšteopasnim sredstvom izazove opasnost za

život ili telo ljudi ili za imovinu većeg obima, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom“ (Krivični zakonik RS; član 278). Takođe, isti Zakon u članu 348, stav i kaže da „Ko neovlašćeno izrađuje, prodaje, nabavlja, vrši razmenu ili drži vatreno oružje, njegove delove, municiju ili eksplozivne materije, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine i novčanom kaznom“ (Krivični zakonik RS; član 348). Očigledne su posledice koje mogu nastati usled izvršavanja krivičnih dela za koje je predviđena kazna zatvora do 5 godina i neadekvatnost diverzionih mera eventualnoj šteti koja može nastati iz istih. Npr. posledice izazivanja eksplozija, radioaktivnih zračenja, proizvodnje i prometa oružja mogu biti velike, a predviđenja kazna jeste do 5 godina zatvora, što u slučaju maloletnog učinioca znači mogućnost primene diverzione mere (vaspitnih naloga).

Ograničavanje primene diverzionih mera na uzrast od 14 – 18 godina. Diverzioni programi sami po sebi ne predstavljaju preveliku kaznu za učinjeno delo, a ujedno i neetiketiraju maloletnika kao devijantnog. Iz tog razloga postoji realan osnov da se za dela koja su učinili i maloletnici uzrasta ispod 14 godina uvedu pojedini diverzioni programi. Na primer, ukoliko je dete mlađe od 14 godina izvršilo krivično delo pod uticajem psihoaktivnih supstanci, sasvim bi logično bilo izreći meru podvrgavanja odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od psihoaktivnih supstanci. Izricanjem određenih, primerenih sankcija, razvija se osećanje odgovornosti za učinjeno delo i time na ranom uzrastu utiče na kasniji pravilan razvitak ličnosti i usvajanje društveno prihvatljivih vrednosti. Jer, kroz prikaze rezultata istraživanja, ukazano je da svi diverzioni programi deluju pozitivno na razvoj maloletnika, izbegavanje društva koje negativno deluje na njih, kao i upućivanje na lečenje i prevazilaženje problema sa zavisnošću (Džamonja Ignjatović, 2016; Wilson i Hodge, 2013).

Povod za manipulaciju maloletnim licima. Usled postojanja mogućnosti da za delo koje su izvršili ne budu kažnjeni koliko i punoletne osobe, maloletnici mogu biti izmanipulisani od strane starijih da će i ukoliko budu uhvaćeni i procesuirani kao kaznu dobiti diverzionu meru, koja nije srazmerna potencijalnom profitu koji mogu ostvariti vršeći kriminalne delatnosti.

ZAKLJUČAK

Diverzioni programi i pored svojih ograničenja doprinose poboljšanju zakonodavnog sistema država i unapređuju sistem reagovanja na maloletnički kriminalitet. Oni omogućuju izbegavanje krivičnog postupka, samim tim i neminovne posledice koje osuđeni maloletnici nose sa sobom tokom kasnijeg života, kao što je etiketiranje. Omogućavaju i suočavanje maloletnika sa posledicama dela koje je učinio. Prihvatajući krivicu oni nastoje da nadoknade pričinjenu štetu i pritom način na koji to čine ne ostavlja duboke i trajne negativne posledice po njihov razvoj, kasnije mogućnosti i život uopšte.

Na kraju treba naglasiti da stavovi ispitanika u brojnim istraživanjima u različitim zemljama govore u prilog tome da diverzione programe treba primenjivati prema maloletnicima (SAD, Velika Britanija, Australija).⁵ Većina građana uviđa neophodnost primene blagih mera prema maloletnim učinocima krivičnih dela usled objektivnih okolnosti koje karakterišu uzrast i razvojni stadijum u kom se nalaze.

Nakon analize bitnih karakteristika, uporedne prakse, kritičkog osvrta na pozitivne i negativne strane diverzionih programa, može se reći da je njihov doprinos očigledan u oblasti zaštite prava maloletnika i da upravo ovakvi programi doprinose stvaranju humanijeg društva koje karakteriše tolerancija, neetiketiranje i mogućnost ispravke grešaka koje su u nekom trenutku usled različitih okolnosti nastale.

LITERATURA

- (1) Akers, R. (1994). *Criminological Theories: Introduction and Evaluation (Second edition)*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315062723>
- (2) Bynum, J., Thompson, W. (1996). *Juvenile Delinquency: A Sociological Approach (Tenth Edition)*. Lanham: Rowman & Littlefield Pub. Group. Dostupno na: <https://rowman.com/ISBN/9781442265011/Juvenile-Delinquency-A-Sociological-Approach-Tenth-Edition>, pristupljeno 14.10.2020.godine.
- (3) Beck, V., Ramsey, R., Lipps, T., Travice, L. (2006). Juvenile Diversion: An Outcome Study of the Hamilton County. *Juvenile and Family Court Journal*, 57(2), pp. 1-10, <https://doi.org/10.1111/j.1755-6988.2006.tb00117.x>
- (4) Džamonja Ignjatović, T. (2016). Evaluacija efekata pilotiranja primene vaspitnih naloga u Srbiji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 34(1), str 47-63.
- (5) Džamonja Ignjatović, T., Birčanin, F. (2014). Mogućnost primene integrativnog programa tretmana u realizaciji vaspitnih naloga. *Socijalna politika*, 49(2), str. 67-91. <https://doi.org/10.22182/sp.22014.4>
- (6) Farrell, J. Betsinger, A., Hammond, P. (2018). *Best Practices in Youth Diversion - Literature review for the Baltimore City Youth Diversion Committee*. Maryland: University of Maryland School of Social Work - The Institute for Innovation & Implementation.
- (7) Joksić, I. (2014). Specifičnosti diverzionih programa u SAD. *Strani pravni život*, 54(1), str. 169-181. Dostupno na: <https://www.stranipravniizivot.rs/index.php/SPZ/article/view/588>
- (8) Jovašević, D. (2006). Osnovne karakteristike novog maloletničkog krivičnog prava Republike Srbije. *Zbornik Pranog fakulteta Sveučilišta Rijeka*, 27(2), str. 1055-1087.
- (9) Krivični zakonik RS (2019). Sl.glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr.,107/2005 – ispr., 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014, 94/2016 i 35/2019. Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik2019.html>

⁵ Opširnije videti u „Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi“ – prof. dr Vesna Nikolić - Ristanović i Nataša Vučković; Fondacija Centar za demokratiju i Viktimološko društvo Srbije; Beograd 2015.

- (10) Konvencija o pravima deteta, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90, dostupno na:
<https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>.
- (11) Kovačević, M. (2015). Diverzioni koncept postupanja prema maloletnim učiniocima krivičnog dela – opšta razmatranja i osvrt na Srbiju. *Pravni zapisi*, 6(1), str. 110-125.
<https://doi.org/10.5937/pravzap0-7621>
- (12) Nikolić-Ristanović, V., Vučković, N. (2015). *Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju i Viktimološko društvo Srbije.
- (13) Lundman, R. (1993). *Prevention and Control of Juvenile Delinquency (Second Edition)*. Oxford: Oxford University Press. dostupno na:
<https://global.oup.com/ushe/product/prevention-and-control-of-juvenile-delinquency-9780195135459?cc=rs&lang=en&>, pristupljeno 25.10.2020.godine.
- (14) Republički Zavod za socijalnu zaštitu (2018). *Alternatiivne mere zaštite dece i mladih sa problemima u ponašanju*.
<http://www.zavodsz.gov.rs/sr/podru%C4%8Dje-delovanja/unapre%C4%91enje-mera-socijalne-za%C5%A1tite/unapre%C4%91enje-polo%C5%BEaja-dece-i-mladih-i-podr%C5%A1ka-porodici/alternativne-mere-za%C5%A1tite-dece-i-mladih-sa-problemima-u-pona%C5%A1anju/> pristupljeno: 20.10.2020.godine
- (15) Patrik, S., Marsh R. (2005). Juvenile Diversion: Results of a Three Year Experimental Study. *Criminal Justice Policy Review*, 16(1), pp. 59-73.
<https://doi.org/10.1177/0887403404266584>
- (16) Wilson, H., Hodge R. (2013). The effect of youth diversion programs on recidivism – A meta-Analytic Review. *International Association for Correctional and Forensic Psychology; Criminal Justice and Behavior*, 40(5), pp. 497-518;
<https://doi.org/10.1177/0093854812451089>
- (17) Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica; "Sl. glasnik RS", br. 85/2005.

EDUCATIONAL ORDERS AS A FORM OF IMPLEMENTATION DIVERSION PROGRAMS – CRITICAL REVIEW

The aim of the paper is the analysis and presentation of diversion programs, clarification of what they represent, with reference to the comparative burst and emphasis on a critical review of both positive and negative aspects of diversion programs. The subject of the paper, consequently, is the analysis of the application of educational orders as a form of diversionary programs, the forms in which they are implemented and what makes the positive and what the negative aspects of educational orders.

The authors in the text try to present the methods of content analysis and in a short part of the comparative analysis to present the theoretical basis and practical motives for establishing programs of this kind in practice. They make a well-founded conclusion about the theoretical basis of implementation practice in the Republic of Serbia and give an overview of the Law on Juvenile Delinquents and Criminal Protection of Juveniles, with an attempt to identify the purpose and motives for its establishment. In addition, they give their view of the positive and negative sides of these programs, which is based on the analysis of the content of various available professional and scientific content.

*KEYWORDS: Diversion programs / Educational Orders /
Juvenile Delinquency / Justice*